

Л. І. Зайцева,

доктор педагогічних наук, професор

(Бердянський державний

педагогічний університет)

ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЦЕСУ ОРГАНІЗАЦІЇ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОБ'ЄКТАМИ ДОВКІЛЛЯ

Постановка проблеми. У повсякденному житті дитина сприймає нові об'єкти довкілля і прагне їх пізнати. Але її безпосередній досвід не може слугувати матеріалом для самостійного аналізу здобутих фактів, узагальнення, установлення зв'язку між ними. Пошук дошкільником причини явищ часто буває безрезультатним. Це природно, адже встановити постійні та необхідні відношення й зв'язки між явищами дитина самостійно не може. Як свідчать експериментальні дослідження, некерованість процесом оволодіння дошкільниками об'єктами предметного довкілля спричинює формування в них недостатньо усвідомлених і неузагальнених знань, які не можуть бути основою для раціонального розв'язання практичних задач.

Аналіз досліджень і публікацій. Наукові дослідження (В. Краєвський, І. Лернер, А. Маркова та інші) доводять, що психічний розвиток дитини відбувається в процесі навчання та завдяки йому [4]. Навчальна діяльність виступає при цьому формою розвитку дитини. Експериментальні дані та педагогічна практика переконують, що поза навчанням і без нього немає психічного розвитку. Як зазначає Н. Тализіна, теорія навчання має бути спрямована на вивчення законів перетворення явищ суспільної свідомості на явища індивідуально-психологічні [5].

Вітчизняними психологами (П. Гальперін, В. Давидов, Н. Тализіна та інші) здобуто цінні дані, які характеризують визначну роль навчання,

засвоєння людського досвіду на всіх етапах психічного розвитку особистості. Ці дані свідчать, що навчання в його своєрідних формах є основою розвитку дітей раннього й дошкільного віку [2; 3].

На думку сучасних науковців (А. Богуш, Н. Гавриш, К. Крутій та інші), підвищення уваги до дієвої сторони навчання – умова підвищення освітньої його ефективності, а отже, і його впливу на розвиток дошкільників [1]. Навчальну діяльність В. Репкін розглядає як особливу форму активності дитини, спрямовану на зміну себе як суб'єкта учіння. Як наслідок, вона починає виступати основою його розвитку.

Метою статті є висвітлення проблемних аспектів організації процесу оволодіння дошкільниками об'єктами предметного довкілля в практиці дошкільних навчальних закладів. Отримані дані дозволять визначити тип навчання дітей дошкільного віку, тобто розкрити внутрішню сутність цього процесу.

З метою виявлення типу організації навчання дошкільників в експериментальних групах використано різні методи – перегляд та аналіз занять, анкетування педагогів. Нами було розглянуто 155 занять з ознайомлення дошкільників з предметним довкіллям. Аналіз занять показав, що у їх програмовому змісті не вказується, які саме уявлення формуються в дітей. Під час діалогу педагог ставить переважно запитання репродуктивного характеру. У бесіді переважає діяльність, у якій діти тільки сприймають та називають те, що бачать. Наприклад, на занятті з теми “Іграшки” паровоз, вантажівка, автобус об'єднані в одну групу на основі матеріалу, з якого вони виготовлені. Поняття “транспорт” педагог не дає. Інші групи іграшок узагальнюються також лише за назвою матеріалу, з якого вони виготовлені. Прийом порівняння, який використовує педагог, не сприяє розширенню уявлень дітей про об'єкт вивчення. Іграшки дошкільники порівнюють не на основі істотних ознак, а зовнішніх показників: колір, форма, величина, матеріал. За таких умов навчання мислення дітей не розвивається.

Для знайомства дітей з процесом виготовлення іграшок вихователь

використовує монолог, що значно знижує активність дітей на занятті. Сутність процесу виготовлення іграшки не розкрито. Також не показано залежність будови іграшки від призначення. У грі “Стоп! Іграшко, спинись” дії вихователя спрямовані на спонукання дітей лише до називання різних властивостей. Такий хід засвоєння знань не сприяє їх усвідомленню. Дітям не поставлено жодного запитання проблемного характеру. Вихованці не мали можливості під час заняття аргументувати, доводити свою думку. У цій грі більшість дітей була пасивною. Кожній дитині доводилося чекати, поки до неї дійде іграшка і вона скаже одне слово. Тривалий час ситуація повторювалася.

Підсумок заняття не забезпечував узагальнення знань, які передбачені програмовим змістом. Він виступає як окреме завдання – розказати про іграшки, які є вдома, охарактеризувати улюблену іграшку. Для складання дітьми розповіді на тему “Мої іграшки” потрібна значна кількість часу, бо кожна дитина має багато іграшок і прагне розказати про них. Такого типу запитання активізують тільки пам’ять. Дитина згадує і відтворює збережені в пам’яті образи. Розвиток пам’яті необхідний, однак тема заняття вимагала формування узагальненого поняття “Іграшки”, тобто усвідомлення основи об’єднання певних об’єктів в одну групу.

Заняття на тему “Взуття. Одяг” передбачало ознайомлення з українським одягом, взуттям та їхнім розмаїттям. Але саме поняття – не розкрито, адже одяг можна класифікувати за різними ознаками. У завданні “Розділити одяг на зимовий і літній” педагог не розкриває істотну ознаку, яка становить зміст узагальнення. Підсумкові запитання “Який одяг у першій групі?”, “Який одяг у другій групі?” спонукають тільки до переліку представлених речей. Розповідь вихователя про український одяг перенасичена різною інформацією і носить поверховий характер. Виготовлення одягу пояснено в одному реченні: “Виготовили з ниток тканину і на спеціальному обладнанні пошили з неї сорочку”. Проте це складний та багатоступеневий процес, у якому задіяні різні види практичної

діяльності, професії. Кожна із них має свою назву і особливості. Зовсім не розкрито значення вишивки на одязі, символіка орнаменту та кольорів.

У грі “Знайди собі пару” педагог використовує класифікацію за “комплексом”, що є нижчою стадією узагальнення (за Л. Виготським). Таке узагальнення передбачає класифікацію не на понятійному рівні та не сприятиме засвоєнню знань про предмети в їхніх істотних зв'язках. Підсумкові запитання спрямовані тільки на перелік предметів, які є у дітей вдома. Вихованці, не розуміючи сутність понять (різних видів меблів, електроприладів), але сприйнявши колись на слух їхню назву з різних джерел, довго перераховували найменування різних предметів.

Розглянемо методи ознайомлення дошкільників з предметами довкілля на заняттях з конструювання. Під час заняття педагог ознайомив дітей зі способом конструювання певного (стіл, стілець) предмета. Вихованці аналізували частини, із яких він складається, їхнє розміщення, послідовність поєднання. Однак давався готовий зразок, що унеможлиблювало варіювання неістотних ознак конструкції. Саме це не дало змогу дитині узагальнити істотну властивість конструкції і відокремити її від неістотних.

Для отримання додаткових даних нами були проаналізовані заняття з продуктивних видів діяльності (художня праця, конструювання, ліплення), на яких створюються умови, наближені до діяльності з виробництва культурних об'єктів. Можна зробити висновок, що заняття з конструювання більш орієнтовані на засвоєння наукових знань. Однак останні є конкретними, оскільки характеризують одиничні предмети та не повною мірою забезпечують розвиток мислення дітей. Вихованців не ставлять в умови самостійного вибору матеріалу для певної конструкції з відповідним набором властивостей. Для виготовлення певного предмета дошкільники отримують необхідні матеріали та зразок. Дії дітей спрямовані на репродуктивне його відтворення.

Отже, у процесі оволодіння дошкільниками предметним довкіллям дитина залишається для педагога лише об'єктом впливу, а не активним

суб'єктом процесу пізнання. Часто мета навчання зводиться до запам'ятовування певної інформації про різні об'єкти довкілля. Повідомлення про властивості речовин та матеріалів не завжди мають науковий характер. Під час пілотажного дослідження стану цього питання в практиці дошкільних навчальних закладів було встановлено, що вивчення істотних властивостей предметних об'єктів забезпечується педагогами епізодично й безсистемно, причому в більшості випадків така робота має описовий характер, зрідка використовуються досліді.

Зібрати додаткову інформацію з досліджуваної проблеми допомогло анкетування педагогів, яким було охоплено 300 вихователів дошкільних навчальних закладів різних регіонів України. Мета анкетування полягала у виявленні рівня знань педагогів про речовини (матеріали) та їхні властивості. Саме від наукової освіченості вихователів залежить методична грамотність організації процесу оволодіння старшими дошкільниками об'єктами предметного довкілля. Педагог має на основі наукових знань з різних галузей наук критично аналізувати та відбирати методичну літературу для підготовки занять.

Анкета складалася з декількох запитань. Перше запитання спрямоване на виявлення знань про речовини як сукупність властивостей: “Які властивості мають означені речовини: вода, глина, метал, гума, скло?” Аналіз відповідей продемонстрував, що 45 % педагогів назвали зовнішні властивості речовин, 25 % поряд із зовнішніми властивостями зазначили одну з істотних властивостей (наприклад, скло – тверде, глина – сипка, метал – міцний, гума – еластична); 15 % – назвали по декілька істотних властивостей кожної речовини (наприклад, скло – тверде, крихке; метал – міцний, твердий; глина – пластична, сипка). 15 % неправильно вказали властивості речовин (наприклад, глина – еластична, гума – пластична, скло – міцне).

На друге запитання “Визначте, які серед названих властивостей цієї речовини, на Вашу думку, є істотними?” правильну відповідь дала незначна кількість педагогів. Деякі з них не змогли пояснити, чому віднесли цю

властивість до істотних. Переважно відповіді були такими: 25 % – ця властивість характеризує речовину, 30 % – усі перелічені властивості важливі, оскільки дозволяють відрізнити одну речовину від іншої, 40 % – усі властивості є істотними, 15 % – дає уявлення про речовину, 10 % – ці властивості речовини допомагають людям використовувати предмети в повсякденному житті, промисловості.

Відповідь на третє запитання анкети “Що означає поняття “істотна властивість”?” викликало найбільші труднощі. Майже ніхто з вихователів не зміг правильно визначити це поняття. Метою п'ятого запитання “За допомогою якої сили можна виявити цю властивість?” було з'ясувати усвідомлення місця та ролі цієї операції в процесі розгортання істотних властивостей речовин та матеріалів. Підсумовуючи результати відповідей на це запитання анкети, можна зробити висновок, що серед визначених операцій, за яких утворюється та чи інша властивість, майже всі педагоги не називали операції “дія сили”, їм було важко визначити її характер.

Шосте запитання “Де люди використовують вищезазначені властивості?” засвідчило, що достатньо повно розкрити сутність істотних властивостей речовин (матеріалів), обґрунтувати їхню значущість для практичної діяльності людини, навести приклади з реального життя для підтвердження думки змогли тільки 7 % вихователів. 61 % педагогів висвітлили окремі аспекти їх використання. 12 % дали узагальнену характеристику використання властивостей речовин (матеріалів).

На останнє запитання “Навести приклади негативного впливу діяльності людини на довкілля” змогли дати відповідь тільки 25 % респондентів. Наслідки процесу безконтрольного розчинення речовин педагоги пояснили так: 20 % – екологічні катастрофи; 20 % – забруднення навколишнього середовища; 10 % – зміна властивостей ґрунту, води; 50 % – нічого не відповідали. Сипкість, на думку педагогів, може завдати шкоди в таких випадках: 20 % – обвали гір; 20 % – зсув земної поверхні; 10 % – видобування корисних копалин; 10% – засівання земель; 40 % – відповіді не дали.

Аналіз відповідей вихователів на запитання анкети дає можливість зробити висновок, що більшість педагогів пов'язують негативний вплив речовин на довкілля не з людською діяльністю, а зі стихійними катастрофами. Деякі вбачають небезпеку речовин для життя людини у процесі взаємодії на виробництві. Тільки незначна частина вихователів усвідомлює небезпечність невиваженої людської діяльності для навколишньої природи. На нашу думку, недостатня освіченість людини або втрата нею функціональності знань, як правило, призводить до порушення норм і правил використання властивостей речовин (матеріалів), що спричиняє екологічні катастрофи різного масштабу. Порівняння даних накопиченого дослідного матеріалу під час проведення вищеповисаних методів свідчить, що значна кількість педагогів має недостатній рівень знань про істотні властивості об'єктів предметного довкілля, що значно впливає на характер організації навчально-пізнавальної діяльності

Висновки. Аналіз занять, даних анкетування педагогів дає можливість визначити тип навчання в практиці дошкільних навчальних закладів як споглядально-описовий. Для такого типу навчання характерними є: по-перше, перевага надається пасивним методам ознайомлення з об'єктами довкілля; заняття перевантажені розповіддю вихователя, репродуктивними запитаннями; використовується статична наочність (реальні предмети, малюнки), яка не розкриває внутрішніх зв'язків та відношень тих об'єктів, які пізнаються. По-друге, дітей знайомлять переважно із зовнішніми властивостями матеріалів та речовин. Педагог на занятті приділяє багато уваги опису зовнішніх властивостей матеріалів, які діти вже знають із життєвого досвіду. По-третє, в ознайомленні з об'єктами довкілля використовуються здебільшого демонстраційні досліди. У дослідній діяльності вихователь звертає увагу переважно на причину та наслідок, процесуальна сторона перебігу властивості залишається прихованою від дитини. Визначення, які дає педагог істотним властивостям, не завжди відповідають змісту наукових понять. Предметно-перетворювальні дії, за

допомогою яких виявляється істотна властивість об'єктів пізнання, часто не адекватні, висновки хибні. На основі отриманих даних ми дійшли висновку, що виявлений тип навчання породжує і відповідний тип знань – споглядально-описовий.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Для забезпечення ефективних психолого-педагогічних умов оволодіння дошкільниками знаннями про об'єкти довкілля розробити заходи для вихователів, на яких розкриватиметься сутність організації випробувально-пояснювального типу навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богуш А. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі : підручник для ВНЗ / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш. – К. : Видавничий Дім “Слово”, 2007. – 408 с.

2. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения : опыт теоретического и экспериментального психологического исследования / В. В. Давыдов. – М. : Педагогика, 1986. – 240 с.

3. Давыдов В. В. Учебная деятельность и моделирование / В. В. Давыдов, А. У. Варданян. – Ереван : Луис, 1981. – 220 с.

4. Краевский В. В. Проблемы научного обоснования обучения (Методологический анализ) / В. В. Краевский. – М. : Педагогика, 1977. – 264 с.

5. Талызина Н. Ф. Практикум по педагогической психологии : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / Н. Ф. Талызина. – М. : FCADEMIA, 2002. – 186, [4] с.